

Harta regiunii noastre, cu nominalizarea unor vechi unități teritorial-administrative / Régiók térképe, történelmi közigazgatás egységek bejelölésével

Prescurtările utilizate pentru principalele orașe și țârguri istorice, cu numele actual (alte denumiri vechi) / A feltüntetett történelmi városok és jelentősebb mezővárosok, vásárhelyek nevének rövidítése, a jelenlegi névhasználattal (más régi megnevezéssel): A – Adjuc (Egyedhalom), AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár (Bálgard, Karlsburg), BC – Bacău/Bákó, BL – Blaj/Balázsfalva, CS – Miercurea Ciuc/Csíkszereda, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros (Ebesfalva), DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, FV – Unirea/Felvinc, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, KV – Târgu Secuiesc/Kézdivásárhely, MV – Târgu Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyec (Strassburg), PN – Piatra Neamț (Karácsonykő), R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman/Románvásár, SG – Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SV – Sighișoara/Segesvár/Schässburg, T – Turda/Torda, TT – Târgu Trotuș (Tatrosvásár), U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely

RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM – ARHEOLOGIE, ISTORIE

ACTA 1997

Descoperiri eneolitice târzii (post-ariușdiene) în sud-estul Transilvaniei

(Rezumat)

Epoca eneolitică sau a cuprului reprezintă o etapă istorică relativ frământată și complexă datorită atât fenomenelor economice și sociale noi generate de apariția și dezvoltarea metalurgiei aramei, cât și a influențelor etno-culturale sudice și mai ales răsăritene. Prin noțiunea de eneolitic, ne referim pentru sud-estul Transilvaniei la cultura Tisa cu fazele sale târzii Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr. Cultura Tiszapolgár, fiind considerată de unii cercetători a treia fază a marelui complex cultural Tisa, acoperă un spațiu larg, cuprinzând Câmpia Tisei, zone din Slovacia estică, din Iugoslavia, Banatul, Crișana, nord-vestul României cu excepția Maramureșului precum și o mare parte a Transilvaniei, inclusiv colțul ei sud-estic. Lucrarea parcurge problematica amintită, făcând inventarul descoperirilor eneolitice târzii din sud-estul Transilvaniei.

Epoca eneolitică sau a cuprului reprezintă o etapă istorică relativ frământată și complexă datorită atât fenomenelor economice și sociale noi generate de apariția și dezvoltarea metalurgiei aramei, cât și a influențelor etno-culturale sudice și mai ales răsăritene. În locul marilor comunități specifice neoliticului mijlociu și mai ales celui târziu, se produce apariția unui nou orizont cultural, accentuându-se și mai mult

complexitatea fenomenelor din perioada avută în discuție. Prin noțiunea de eneolitic, ne referim pentru sud-estul Transilvaniei la cultura Tisa cu fazele sale târzii Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr.

Cultura Tiszapolgár, fiind considerată de unii cercetători a treia fază a marelui complex cultural Tisa acoperă un spațiu larg, cuprinzând Câmpia Tisei, zone din Slovacia estică, din Iugoslavia, Banatul, Crișana, o mare parte a Transilvaniei în care se încadrează și colțul ei sud-estic, precum și nord-vestul României cu excepția Maramureșului. Potrivit unui consens unanim al specialiștilor cu privire la originea și dezvoltarea, răspândirea acestei culturi, Tiszapolgár este rezultatul unui proces evolutiv îndelungat, din fondul local al neoliticului târziu.

Cultura Bodrogkeresztúr a luat naștere pe un fond local Tiszapolgár, la care se adaugă influențe sud-est europene și elemente culturale din interiorul arcului carpatic și din vest, fiind considerată ca ultima fază (a IV-a) a culturii Tisa; pătrunzând până în sud-estul Transilvaniei¹.

Pe baza cercetărilor întreprinse în special în ultimele trei decenii în sud-estul Transilvaniei s-a putut cunoaște mai bine aria de răspândire a culturii Tisa, în fazele sale Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, așezările, cultura materială, ritul și ritualul de înmormântare, al purtătorilor acestor culturi, legăturile cu culturile vecine, cât și aspecte privind cronologia lor internă.

a. Stadiul actual al cercetărilor

De la semnalarea pentru prima dată a prezenței culturii Tisa cu faza Bodrogkeresztúr în Transilvania de către I. NESTOR², abia la sfârșitul deceniului al cincelea al secolului nostru, au fost executate primele sondaje care au atestat existența acestei culturi și în sud-estul Transilvaniei.

Sondajele executate de Zoltán SZÉKELY la Reci³ între 1957-1959 vin să com-

pleteze informațiile cu privire la această cultură, dacă avem în vedere și materialele aflate în colecția muzeului din Sfântu Gheorghe, descoperite anterior la Măgheruș⁴ (județul Covasna), de același cercetător în Valea Râului Negru, afluent al Oltului. Cercetările au fost continuate în primii ani ai deceniului al șaselea, descoperindu-se noi așezări ale culturii Tisa, de data aceasta în Valea Târnavei Mari, pe teritoriul comunei Mugeni⁵ (județul Harghita) de către Géza FERENCZI și Ștefan FERENCZI între 1960-1961 și la Cristuru Secuiesc⁶ (județul Harghita) de Zoltán SZÉKELY. Rezultatul cercetărilor au constituit obiectul unor studii referitoare la cultura Tisa în sud-estul Transilvaniei, permițând cunoașterea ariei și în zona avută în discuție.

La aceste descoperiri trebuie amintite și cea a ciobului ornamentat cu potcoavă în relief de la Feldioara⁷ (județul Brașov), care subliniază în același timp și existența totuși a unui contact între comunitățile Bodrogkeresztúr și Coțofeni, situație ce apare și în așezarea de la Reci, precum și de la Mugeni, ca și a vasului de culoare neagră lustruită, atribuit culturii Tisa, descoperit la Hărman⁸.

b. Aria de răspândire

Pe teritoriul României, cultura Tisa cu fazele Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr este răspândită în Crișana, Banat, nord-vestul României cu excepția Maramureșului, o mare parte a Transilvaniei în care se include și colțul ei sud-estic. Numărul relativ mare de descoperiri aparținând fazei Tiszapolgár în nord-vestul României (între Crișul Repede și Munții Oașului), în total 63 (23 în j. Bihor, 14 în j. Sălaj, 1 în j. Maramureș și 25 în j. Satu Mare) și mai ales concentrarea majorității acestora între Barcău și Crasna îl face pe Neța IERCOȘAN să presupună că această zonă constituie o regiune de genază a acesteia⁹. În privința fazei Bodrogkeresztúr se remarcă raritatea așezărilor, fenomen ce este explicat de P. PATAY prin caracterul preponderent păstoresc al vieții economice a comunității¹⁰.

Descoperirile culturii Tisa în fazele sale târzii din sud-estul Transilvaniei, puține la număr – Măgheruș, Reci (județul Covasna); Mugeni, Cristuru Secuiesc (județul Harghita); Hărman, Feldioara (județul Brașov) – pot fi interpretate fie ca apariții izolate aflate în afara spațiului propriu-zis de răspândire a acesteia, fie ca puncte ce marchează limita estică a ariei culturii, ce este mult mai verosimil.

c. Așezările

Purtătorii culturii Tisa în fazele Tiszapolgár și în special Bodrogkeresztúr pătrund în sud-estul Transilvaniei pe două direcții, după cum atestă descoperirile: a) pe Valea Oltului în părțile sudice și centrale ale zonei; b) de pe Valea Mureșului (s-au stabilit anterior în Valea Târnavei Mari)¹¹, în părțile nordice ale spațiului avut în vedere.

În partea de sud-est a Transilvaniei au fost depistate până în prezent un număr de șase puncte arheologice, din care patru așezări unde au fost descoperite vestigiile ale culturii Tisa în fazele sale târzii. Dintre acestea trei – Reci, Cristuru Secuiesc și Mugeni – au fost cercetate prin săpături sistematice, constituindu-se în așezări ale culturilor Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr. Celelalte descoperiri izolate atribuite culturii Bodrogkeresztúr de la Hărman, Măgheruș și Feldioara, au apărut cu ocazia cercetării altor culturi materiale.

O primă constatare ce se desprinde, este aceea că dispunerea așezărilor este determinată de mai mulți factori. Între aceștia un loc important îl joacă condițiile geografice (relief, climă) ce favorizează diferite ocupații.

Toate locurile sunt așezări deschise, fără șanț de fortificație, găsindu-se concentrate pe Târnavă Mare și afluenții săi (Beta, Pârâul Cetății, Pârâul Fântânei Sărute) în cazul celor din județul Harghita, Râul Negru în cazul celor din județul Covasna, în zonele ce mărginesc aceste cursuri de apă. Datorită condițiilor geografice specifice și a altor factori, în special cei legați de ocupații, durata în timp a așezărilor

nu este prea îndelungată, fapt confirmat și de cercetările întreprinse la Reci, Mugeni și Cristuru Secuiesc.

În ceea ce privește amplasarea așezărilor, s-a putut constata că ele sunt situate în general pe locuri dominante, apărate natural: bot de deal (Cristuru Secuiesc); promontoriu (Mugeni); terasă (Reci). Acestea prin cotele lor destul de ridicate, domină zonele înconjurătoare. În același timp ele sunt situate în imediata apropiere a unor surse, cursuri de apă.

Sintetizând datele stratigrafice relevate de cercetările întreprinse la așezările cercetate din sud-estul Transilvaniei se pot trage următoarele concluzii: Deoarece toate locuirile de tip Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr aflate în zona cercetată fac parte din categoria așezărilor deschise, stratul de cultură are o grosime mai redusă, cuprinsă între 30-40 cm. În cazul unei singure așezări, cea de la Mugeni¹², s-a putut observa doar un singur strat de cultură, pe când în cazul celor de la Cristuru Secuiesc și Reci avem o suprapunere de așezări din La Tène-ul dacic, epoca prefeudală secolele VII-VIII¹³, peste cea eneolitică târzie în cazul primeia și hallstattiană în cazul celei de-a doua¹⁴.

d. Locuințe, instalații de foc

Pentru stabilirea tipurilor, precum și a tehnicii de construcție a locuințelor, instalațiilor de foc, dispunem de elemente și date limitate.

În privința așezării de la Cristuru Secuiesc, cu ocazia cercetărilor au fost descoperite trei bordeie în mare parte distruse. Dimensiunile bordeiului au fost stabilite de suprafața acoperită de fragmentele de vase și de culoarea diferită a umpluturii bordeiului. Forma bordeiului I a fost dreptunghiulară având dimensiunile de 6,5 x 5,25 m, în colțul său nord-vestic fiind dispusă o instalație de foc circulară, din care s-au păstrat doar câteva pietre. Urme de pari nu au fost surprinse. Bordeiul II a fost deranjat de o locuință prefeudală și de două gropi dacice, păstrându-se intactă numai instalația de foc de formă circulară

făcută din pietre. Nu s-au putut surprinde dimensiuni ca de altfel și în cazul bordeiului III, deranjat la rândul său de o locuință prefeudală din secolele VII-VIII¹⁵.

În așezarea eneolitică târzie de la Reci elementele privind construcția celor trei locuințe descoperite sunt mult mai semnificative. Din cele trei locuințe, una a fost păstrată mai bine – celelalte două fiind în bună parte deranjate de lucrările agricole – surprinzându-se podeaua din bârne lipite cu pământ, în felul binecunoscutelor locuințe ale culturii Cucuteni-Ariușd, de formă dreptunghiulară, având dimensiunile de 4 x 2,5 m¹⁶. În mijlocul uneia din locuințe s-a găsit o instalație de foc în formă de potcoavă cu gardină de lut.

Locuințele de la Cristuru Secuiesc și Reci se încadrează în categoria celor de suprafață, precum e cazul și a celei cvasi-patruateră din 1960 și a celor două din 1961, descoperite în așezarea de la Mugeni¹⁷.

e. Morminte izolate, rit funerar

Numărul redus al așezărilor atrage după sine și numărul redus al descoperirilor funerare. Într-un singur caz, doar la Reci au fost posibile descoperirile funerare, care se încadrează în categoria înmormântărilor plane. Este vorba de trei morminte izolate descoperite în apropierea locuințelor cercetate.¹⁸ Analizarea lor ne permite precizarea ritului funerar în etapa eneoliticului târziu din sud-estul Transilvaniei.

Pe baza datelor și a planului de ansamblu publicat de descoperitor, se poate afirma că la Reci se practica ritul inhumației, în poziție chircită, fără a se constata o regulă precisă în privința poziției, căci unul dintre cele trei schelete s-a găsit chircit moderat, pe partea dreaptă pe când altul era chircit accentuat, pe partea stângă¹⁹. De aici deducem și concluzia că în cadrul grupului omenesc respectiv nu s-a aplicat o anumită regulă în privința orientării. Unul dintre schelete era cu craniul orientat spre vest, iar un altul spre est. Brațele lor erau

îndoite din cot și așezate cu palmele în dreptul obrazului²⁰.

În gropile mormintelor cercetate s-au găsit puține obiecte; sub un schelet au apărut câteva cioburi Coțofeni și alături de el o mandibulă de porc²¹; lângă craniul celui de-al doilea s-a găsit o râșniță fragmentară, un obiect de os și câteva cioburi²². În privința celui de-al treilea schelet din care s-au păstrat numai picioarele, în dreptul genunchilor s-au găsit două mărgelă din dinți perforați²³.

Dintre cele trei schelete pentru perioada analizată sunt de interes cele două în poziție chircită, care într-o primă fază a cercetărilor de la Reci au fost încadrate greșit ca aparținând purtătorilor culturii Coțofeni de descoperitorul lor SZÉKELY Zoltán²⁴, informație preluată și de Eugen COMȘA²⁵. Continuarea cercetărilor într-o etapă ulterioară a dus la reconsiderarea încadrării celor două morminte în poziție chircită de însuși descoperitorul lor, atribuindu-le eneoliticul târziu²⁶, existând în acest sens analogii în cimitirele din aceeași perioadă din Ungaria²⁷.

În privința celui de-al treilea schelet din care s-au păstrat numai picioarele, i se pot atribui aceleiași perioade ca și celorlalte două, elementul cronologic fiind obiectul de podoabă din dreptul genunchilor.

f. Ceramica

Constituie cea mai reprezentativă categorie de material în inventarul așezărilor din sud-estul Transilvaniei. Din punct de vedere al compoziției și culorii pastei, al aspectului general, ceramica se poate împărți în două mari categorii: a) ceramica de uz comun; b) ceramica fină.

Forma vaselor

Caracterul fragmentar al ceramicii din sud-estul Transilvaniei împiedică cunoașterea repertoriului complet de forme al ceramicii. Principalele forme ceramice sunt:

I. Vase cu picior înalte, arse cărămiziu. Pe peretele exterior, la limita dintre cupă și picior se găsesc proeminențe cilindrice, iar sub acestea, în peretele piciorului, găuri ovale dispuse unele sub altele. Ia – arse cărămiziu, prevăzute cu găuri ovale, cupa prevăzută cu butoni perforați orizontal.

II. Vase cu picior scund, perforat orizontal sub baza cupei.

III. Vase cu picioare mici

IV. Vase cu corp globular cu gât cilindric, pe pântec unele au butonul perforat orizontal. IVa – pe pântec se găsesc patru urechiușe groase, orizontale.

V. Vase cu picior plin.

VI. Vase de formă dreptunghiulară (rectangulară), decorate cu un șir de alveole. VIa – cu nouă picioare, muchiile decorate cu un șir de alveole, pe margini la colțuri se găsește câte un cap de animal. La exterior, pe laturile lungi se află câte trei proeminențe lungi, iar pe laturile mici câte o toartă încadrată de două proeminențe. VIb – decorate cu elemente meandrice pictate cu negru pe fond roșu.

VII. Suport de vase, de formă bitronică, cu cupele aproape egale. În jurul mijlocului suportului se găsesc butoni perforați orizontal, ca niște urechiușe groase, așezate în zigzag.

VIII. Vase mici în formă de sac, cu două urechiușe orizontale situate chiar sub margine.

IX. Vase cu două urechiușe orizontale sub margine. IXa – partea superioară din regiunea urechiușelor este bine articulată spre o formă bitronconică. IXb – cu corp conic și fundul plat. IXc – cu buza ușor evazată în afară și pe pântec prevăzute cu butoni.

X. Strachini cu buza răsfrântă înăuntru, decorate pe umăr cu caneluri plate și oblice.

XI. Vase cu buza dreaptă, pe gât prevăzute cu butoni plați, sau cu urechiușe groase perforate orizontal. XIa – cu buza lobată.

XII. Vase cu gât înalt cilindric, cu corp bombat. Sub buză se află buton plat perforat orizontal (“oale de lapte” “milchtopfförmiges Gefäß”). XIIa – decorate cu un șir de alveole și pe pântec prevăzute cu urechiușe orizontale.

XIII. Vase cu corp îngust și lung, cu fundul plat.

XIV. Vase cu decor meandric din benzi incizate, având și o ureche unghiulară. XIVa – decorate cu împunsături care formează elemente meandrice. XIVb – colț tras în sus. XIVc – cu decor făcut cu unghia în formă de spic.

Forme aparte

Pe lângă formele cunoscute în repertoriul de forme ale culturilor Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr, în așezările din sud-estul Transilvaniei au fost descoperite și piese ceramice cu destinații aparte. Includem în această categorie următoarele piese:

1. fragment din buza unei strecurători
2. jumătatea unui tub de lut prevăzut cu un buton

g. Decorul ceramicii

Din punct de vedere al ornamentării ceramice făuritorii olăriei Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr au utilizat următoarele procedee tehnice:

I. Ornamentarea în relief constând din: Ia–butoni; Ib–urechiușe perforate orizontal; Ic–alveole; Id–proeminențe.

II. Procedul prin adâncire cuprinde: IIa–incizii sub forma unor linii sau benzi simple; linii sau benzi în meandre.

III. Procedul prin perforare cuprinde: IIIa–găuri ovale.

I. Ornamentarea în relief

Ia–Butonii sunt aplicați sub buza, pe pântecul, sau gâtul vasului. Aceștia pot fi simpli neperforați, perforați orizontal, sau plați perforați orizontal. Numărul lor variază de la vas la vas, uneori fiind dispuși în zigzag.

Ib–Urechiușele perforate orizontal sunt situate în genere pe pântec, dar le întâlnim și pe registrul gâtului. Uneori urechiușele pot fi unghiulare.

Ic–Alveolele sunt întâlnite îndeosebi pe registrul gâtului vaselor.

Id–Canelurile plate oblice se întâlnesc mai rar în ornamentarea ceramicii, fiind întâlnite în special la străchini.

Ie–Proeminențele pot fi cilindrice sau lungi, dispuse fie la limita dintre cupă și picior, fie pe laturile lungi ale vaselor rectangulare.

II. Procedul prin adâncire

IIa–Decorul incizat

IIa1–Incizii sub forma unor linii simple făcute cu unghia, în formă de spic.

IIa2–Meandru, un alt motiv decorativ este cunoscut și în așezările din sud-estul Transilvaniei. Realizarea lui se face fie în benzi umplute cu pătrățele (hașuri), fie prin împunsături care formează elemente meandrice.

IIb–Decorul canelat

IIb1–Canelurile plate oblice au apărut numai în cazul străchinilor, pe umărul acestora.

III. Procedul prin perforare

IIIa–Decorul perforat

IIIa1–Găuri ovale așezate uneori câte două una sub alta, sau singulare, perforate orizontal, situate în registrul piciorului vaselor.

h. Obiecte de piatră, lutos și metal

În așezările aparținând culturilor Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr din sud-estul Transilvaniei, ca urmare a cercetărilor întreprinse au fost descoperite, ce-i drept, într-un număr mai redus, și o serie de obiecte din piatră, lut și metal.

I. Obiecte din piatră.

Unelte.

Uneltele de lucru sunt reprezentate prin nuclee de obsidian, de andezit și lame de cremene (Reci, Cristuru Secuiesc, Mugeni). Alături de acestea se încadrează și râșnița fragmentară descoperită în mormântul nr. 2, de la Reci.

II. Obiecte din lut.

În categoria acestor obiecte se încadrează greutatea de plasă din așezările de la Reci și Mugeni.

III. Obiecte din os.

IIIa–Obiecte de podoabă

În așezările cercetate numai într-un singur caz, la Reci s-au descoperit obiecte de podoabă, care constau din mărgelile confecționate din dinți (probabil de cerb) perforați, descoperite lângă cel de-al treilea schelet, în dreptul genunchilor.

IV. Obiecte din metal

În cadrul acestei categorii vor fi tratate atât obiectele din metal (aramă) descoperite în așezările cercetate, cât și cele apărute întâmplător în unele localități din sud-estul Transilvaniei.

1. Material brut

În umplutura bordeiului eneolitic descoperit în șanțul nr. 2 din așezarea de la Cristuru Secuiesc s-a descoperit o bucată de aramă în formă brută, ceea ce ne face să presupunem că prelucrarea acestui metal a fost făcută și de către localnici.

2. Unelte

2a–Topoare

2a1–Topoare cu brațele “în cruce”

În sud-estul Transilvaniei au fost descoperite atât prin cercetări sistematice, cât și prin descoperiri întâmplătoare un număr de opt topoare cu brațele “în cruce”.

a. Sîndomic, județul Harghita, descoperit în 1959 în hotarul comunei, neavând date concrete asupra împrejurărilor descoperirii. Toporul are două brațe dispuse în cruce și ușor arcuite. Brațele sunt inegale, cel vertical fiind mai lung. Pe partea concavă gaura de înmănușare are un manșon profilat. După analizele executate în laboratoarele de la Stuttgart, s-a constatat că toporul este din aramă pură²⁸.

b. Ariușd, județul Covasna, descoperit de F. LÁSZLÓ, după toate probabilitățile aparținând stratului Cucuteni B, care reprezintă ultima fază de dezvoltare a culturii Ariușd.

c. Odorhei, județul Harghita, pe locul denumit “Cetatea Bud”, au fost găsite două,

eventual trei topoare cu brațele “în cruce”²⁹, în apropierea unei așezări aparținând fazei Cucuteni B³⁰ din care se află în colecția muzeului din Cristuru un fragment de vas pictat.

d. Leț-Varheghiu, comuna Reci, județul Covasna, un topor cu brațele “în cruce” în așezarea aparținând fazei Cucuteni B a culturii Ariușd, cercetată în 1955³¹.

e. Cernatu de Sus, județul Covasna, un topor de aramă, pe locul numit Cetate ciuntită³². În această localitate, cu ocazia săpăturilor executate în anul 1961, în așezarea de la Movila Bisericii, situată în apropierea locului de descoperire a toporului, a fost atestată și faza Cucuteni B³³.

f. Mugeni, județul Harghita, un topor cu brațele “în cruce”, găsit în unicul strat de cultură al așezării, se pare contemporană cu fazele finale ale culturii, Cucuteni B (B2 și B3)³⁴.

Prin urmare toate aceste topoare, cu excepția celui de la Sîndomic, au fost descoperite în așezări în care este atestat un nivel de cultură care aparține etapei târzii a culturii Ariușd (Cucuteni B). Din cele de mai sus rezultă, dacă avem în vedere și toporul-ciocan de la Reci³⁵ descoperit în nivelul de locuire Cucuteni A2, că toporul cu brațele “în cruce” de tip Vidra-Reci este atestat în Transilvania în cultura Ariușd în faza Cucuteni A, iar celelalte descrise anterior se pot lega mai bine de faza Cucuteni A-B sau B și nu de faza Cucuteni A, cum a presupus Al. VULPE³⁶.

2a2–Topoare plate

Din categoria acestor topoare în sud-estul Transilvaniei a fost descoperit un singur exemplar:

a. Araci, județul Covasna, în hotarul comunei, având marginile ridicate. Îi lipsește din ambele părți (capete) câte o bucată, care au fost tăiate de descoperitor și apoi reciocănite marginile asupra cărora s-a intervenit³⁷.

2a3–Topoare ciocan

Din categoria acestor topoare în sud-estul Transilvaniei a fost descoperit un singur exemplar:

a. Araci, județul Covasna, un topor ciocan în apropierea unui mormânt cu cistă, aparținând culturii Schneckenberg³⁸.

2b–Ace pentru cusut

În sud-estul Transilvaniei este cunoscut un singur ac de cusut, confecționat dintr-o bară subțire de aramă, păstrându-se în stare fragmentară, descoperit în așezarea de la Cristuru Secuiesc.

3. Accesorii pentru îmbrăcăminte

3a–Nasturi

În categoria acestor obiecte a fost descoperit la Cristuru Secuiesc un singur exemplar, de formă rotundă, perforat, prevăzut pe interior cu o urechiușă.

Note

1. SZÉKELY, Zoltán, **Descoperiri din neoliticul în așezarea de la Reci**, în: SCIV, Anul XV, Ed. Academiei, 1964, p. 125.
2. NESTOR, I., **Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien**, în: BERGK, p. 75-76, nota 295-297.
3. SZÉKELY, Zoltán, **op. cit.**, p. 121-126.
4. Idem, **Contributions a l'étude du développement du Néolithique dans la Transylvanie sud-orientale**, în: **Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche**, Roma, 1965, p. 274.
5. FERENCZI, Ștefan; FERENCZI, Géza, **Săpături arheologice la Mugeii între 1960-1961**, în: *Revista Muzeelor*, Anul II, 1965, Număr special, p. 417.
6. SZÉKELY, Zoltán, **Cultura Tisa în Valea Tîrnavei Mari**, în: *Aluta*, XIV-XV, 1983, p. 31-35.
7. COMȘA, Eugen, **Unele date referitoare la cultura Coțofeni în sud-estul Transilvaniei**, în: CUMIDAVA, IV, Brașov, 1970, p. 9.
8. ALEXANDRESCU, Ad.; POP, I.; MARCU, M., **Raport asupra săpăturilor de la Hărman (județul Brașov), 1961-1970**, în: *Materiale*, X, 1971, p. 243.
9. IERCOȘAN, Neța, **Considerații asupra eneoliticului și a perioadei de tranziție la epoca bronzului în nord-vestul României**, în: *Symposia Thracologica* Nr. 8, Satu Mare-Carei, 1990, p. 31.
10. PATAY P., **A Bodrogkeresztúri kultúra temetői**, în: *Régészeti füzetek*, 1961, p. 93-98.
11. SZÉKELY, Zoltán, **op. cit.**, p. 33.
12. FERENCZI, Ștefan; FERENCZI, Géza, **op. cit.**, p. 417.
13. SZÉKELY, Zoltán, **op. cit.**, p. 31.
14. Idem, **Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci**, în: SCIV, Anul XV, 1964, p. 121.
15. Idem, **Cultura Tisa în Valea Tîrnavei Mari**, în: *Aluta*, XIV-XV, 1983, p. 31-32.
16. Idem, **Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci**, în: SCIV, Anul XV, 1964, p. 121.
17. FERENCZI, Ștefan; FERENCZI, Géza, **op. cit.**, p. 417.
18. SZÉKELY, Zoltán, **Sondajele executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe**, în: *Materiale și Cercetări Arheologice*, VIII, Ed. Academiei, 1962, fig. 3 morm. nr. 2.
19. *Ibidem*, p. 328, fig. 3 morm. nr. 1.
20. *Ibidem*, p. 328, fig. 3 morm. nr. 2.
21. *Ibidem*, p. 327.

22. *Ibidem*
23. *Ibidem*
24. *Ibidem*
25. COMȘA, Eugen, **op. cit.**, p. 7.
26. SZÉKELY, Zoltán, **Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci**, în: SCIV, Anul XV, Ed. Academiei, 1964, p. 126.
27. PATAY P., **op. cit.**
28. SZÉKELY, Zoltán, **Noi descoperiri de unelte de aramă și de bronz din Transilvania**, în: SCIV, 2, Tomul 18, Ed. Academiei, 1967, p. 328.
29. ROSKA M., **Repertorium**, I, p. 270.
30. Nepublicat
31. SZÉKELY, Zoltán, **op. cit.**, p. 330.
32. ROSKA M., **op. cit.**, p. 88, fig. 1/4.
33. SZÉKELY, Zoltán, în: **Contributions...**, Roma, 1965, p. 272.
34. FERENCZI, Ștefan; FERENCZI, Géza, **op. cit.**, p. 417.
35. SZÉKELY, Zoltán, **op. cit.**, p. 273, Pl. CXX/1.
36. VULPE, Al., **Cu privire la cronologia topoarelor de aramă cu brațele "în cruce"**, în: SCIV, 15, 1964, p. 462.
37. SZÉKELY, Zoltán, **Noi descoperiri de unelte de aramă și de bronz din Transilvania**, în: SCIV, 2, Tomul 18, Ed. Academiei, 1967, p. 328.
38. *Ibidem*, **Almanah 1879-1954**, Muzeul Regional Sf. Gheorghe, Tg. Mureș, 1955, p. 49, fig. 1.

Késő eneolitikumi (rézkori) felfedezések Délkelet-Erdélyben (Kivonat)

Az eneolitikum vagy rézkor a rézkohászat megjelenése és fejlődése, valamint a déli, de főleg a keleti etno-kulturális behatások következtében mind gazdasági, mind társadalmi szempontból egy viszonylag bonyolult történelmi korszaknak tekinthető. Délkelet-Erdélyben eneolitikum alatt a Tisza műveltséget és ennek a későbbi, Tiszapolgár és Bodrogkeresztúr szakaszait értjük. A tiszapolgári műveltség, amely egyes kutatók véleménye szerint a nagy Tisza műveltség-komplexum harmadik szakaszának tekinthető, széles kiterjedésű (Nagyalföld, Kelet-Szlovákia, Jugoszlávia részei, Bánság, a Körösök vidéke, Erdély nagy része, beleértve a délkeleti sarkát is, de nem értve bele pl. Máramarost). Az utóbbi évtizedek során végzett délkelet-erdélyi kutatások alapján jobban megismerhettük a Tisza műveltség elterjedési területét, tiszapolgári és bodrogkeresztúri szakaszait, úgy települések, anyagi kultúra, szomszédos

kapcsolatok, mint belső kronológia szempontjából.

Az Tisza-bodrogresztúri műveltség erdélyi jelenlétének első, I. NESTOR által történt említése után csak századunk ötödik évtizedében igazolták e műveltség jelenlétét Délkelet-Erdélyben. Ezután SZÉKELY Z. végzett 1957-1959-ben idevágó kutatásokat Rétyen, Sepsimogyoróson (Kovászna megye, az Olt mellékveze, a Feketeügy völgyében). A kutatásokat a hatvanas években folytatták a Nagy-Küküllő mentén, ahol újabb Tisza műveltségi településeket fedeztek fel FERENCZI G. és FERENCZI I. irányítása alatt 1960-1961-ben Bögözön (Hargita megye), valamint SZÉKELY Z. Székelykeresztúron (Hargita megye). E feltárások mellett meg kell említeni a Földváron (Brassó megye) talált domború patkós díszítésű cseréptöredéket is, amely igazolja a Bodrogresztúr és Coțofeni közösségek közötti kapcsolatot. Ugyanez vonatkozik a rétyi és bögözi településekre is, valamint a Brassó megyei Szászhermányban talált, Tisza műveltségnek tulajdonított fényesített fekete cserépedényre.

Late Eneolithic Discoveries (Post-Ariuşd Period) in South-Eastern Transylvania

(Abstract)

The Eneolithic epoch or that of copper represents a relatively troubled historical period, that was also complex one, due to the economical and new social phenomena, caused by the appearance and development of brass metalurgy, as well as by the ethno-cultural influences from the South, but above all from the East.

By the notion „eneolithic” in South-Eastern Transylvania we refer to the Tisa culture, with its late phases in Tiszapolgár and Bodrogresztúr. The Tiszapolgár culture was considered by some the third phase of the bog cultural Tisa complex. It covers a large space, over the Great Hungarian Plain, parts of Eastern Slovakia and Yugoslavia, the Banat, Crişana, an

important part of Transylvania including its south-eastern corner, as well as the North-Western part Romania, excepting Maramureş. On the basis of the research done especially during the last decades in South-Eastern Transylvania, one arrived at a better understanding of the spreading area of the Tisa culture, its Tiszapolgár and Bodrogresztúr phases, from the point of view of the settlements, the material culture, the links with the neighbouring cultures, as well as the internal chronology. From the first signalling of the Tisa culture in Transylvania by I. NESTOR, only in the fifth decade of our century could the investigations prove the existence of this culture in South-Eastern Transylvania. The researches done between 1957-1959 by Z. SZÉKELY come to complete the information regarding this culture, if we have in view the materials in the Székely National Museum discovered at Reci, Măgheruş, (Réty, Sepsimogyorós) Covasna County, in the Râul Negru Valley (Feketeügy), an affluent of the Olt. The researches were continued in the sixties, when new settlements of the Tisza type were discovered, this time in the Târnava Mare Valley (Nagy-Küküllő), at Mugeni (Bögöz), Harghita County by G. FERENCZI and I. FERENCZI between 1960-1961 and at Cristuru Secuiesc (Székelykeresztúr) Hargita County by Z. SZÉKELY.

Beside these discoveries we should also mention that of the ornes shiver with the horse-shoe in relief from Feldioara (Braşov County), which at the same time underlines a link between the Bodrogresztúr and Coțofeni cultures. This also refers to Reci, Mugeni, and the black polished vase discovered at Hărman (Szászhermány), Braşov County.

